

Metafor, kognition og kommunikation

Mod en nybestemmelse af forholdet*

Peter Widell

Lingvistisk metafor-teori – den klassiske metafor-teori

I klassisk metafor-teori – fra Aristoteles og Quintilian og frem til moderne skrifttænkning i 1960'erne og 1970'erne – forstår man konsekvent metaforen som en tekstligt bæren størrelse, som et betydning-fænomen knyttet til det sproglige udtryk, fx hos Aristoteles:

Når digteren siger om Achilleus: [...] “Men fra den modsatte kant for Peleus's søn ham imøde, ret som en glubende løve ...” er det en lignelse. Men siger han “løven sprang frem ...”, er det en metafor [...]. (Aristoteles, *Retorik*: 210)

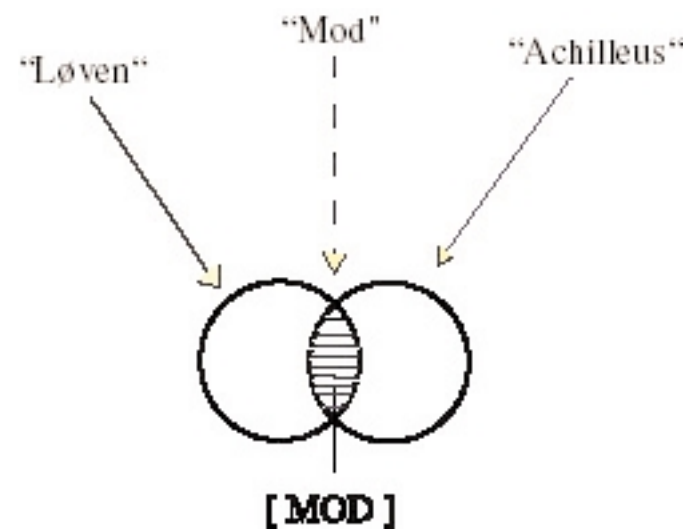
Som det fremgår af citatet, definerer Aristoteles metaforen som elliptisk simile. Udgangspunktet for metaforen må være en *sprogligt formuleret* sammenligning (*X er ligesom Y*) mellem to ligeledes *sprogligt formulerede* meningsindhold (*X, Y*). Hos Aristoteles står videre:

[...] han kalder nemlig i overført forstand Achilleus for “løven”, fordi de begge er modige. (ibid.)

Dvs. det, metaforen kommer i stand gennem, og som jeg i det følgende vil betegne som “den metaforiske mekanisme”, består i, at et *ord* overføres fra referenten for et ord, her “løven”, til referenten for et andet *ord*, her “Achilleus”, i kraft af det forhold, at referen-

* Fra *Vejen til verdens ende. Festskrift til Jens Cramer* (2000) Århus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur

ten for "løve" og referenten for "Achilleus" besidder en fælles egenskab, nemlig den egenskab at være modig. Denne egenskab er i traditionen betegnet *tertium comparationis*, dvs. det tredje sammenligningsled. Det kan anskueliggøres således:

Som man kan se af figuren, er *tertium comparationis* – altså det mod, der danner baggrund for sammenligningen – en egenskab ved referenterne for de ord, der indgår som forudsætning for metafordannelsen. At der er tale om en egenskab ved referenterne, er angivet ved, at det er det område, de sproglige betegnelser peger på: Modet indgår som en del såvel af løven(s karakter) som af Achilleus(s karakter). Det er en egenskab eller disposition, de deler.

I Aristoteles' definition af metaforen fremgår det ikke helt klart, om udnyttelsen af metaforens *tertium comparationis*-komponent kræver, at man, selvom man ikke eksplicit angiver den, alligevel må have et sprogligt udtryk til rådighed for den. Aristoteles taler om, at man vil kunne erstatte det metaforiske udtryk med "de hjemlige ord" (Aristoteles, *Poetik*, XXII), hvilken kunne tyde på det. Og sådan som Aristoteles er tolket i traditionen, indgår det da også normalt som forudsætning, at der er tale om et sprogligt

understøttet forhold, et forhold, der har en parafrase. Her forstås metaforen med andre ord som ornament, som en blot udsmykende måde at referere til noget på, *som man lige så godt kunne have sagt mere direkte*.¹ Når man siger at Achilleus er en løve, kunne man lige så godt – og mere simpelt – have sagt, at han slet og ret var modig.²

Aristoteles' similaritetsteori, som den også er blevet kaldt, overtages direkte af Quintilian, og det er for så vidt den samme teori, man kan genfinde helt op til i dag, fx hos folk som strukturalisten Roman Jakobson eller en skrifttænkner som Jacques Lacan. Hos Jakobson, der diskuterer metaforen i forbindelse med bl.a. taleforstyrelsen afasi, hedder det:

Den diskursive udvikling kan finde sted langs to forskellige semantiske linjer: Det ene emne kan føre til det andet, enten gennem deres similaritet eller gennem deres kontiguitet. Den metaforiske måde vil være den mest passende term for den det første tilfælde [...]. (Jakobson 1997:216)

Altså en definition af metaforen som en sprogbunden, semantisk størrelse – og i øvrigt som hos Aristoteles etableret gennem lighed eller similaritet.³ Det samme gælder (i hvert fald i en vis periode) hos Lacan, der gennem en sammenbringning af Jakobsons similaritetsbegreb og Freuds begreb om overdetermination (fx Lacan 1973:94) forsøger sig med en identifikation af sprogets struktur med strukturen i det Ubevidste. Herigennem opfatter han ikke blot det sproglige udtrykssystem, men hele det menneskelige psykiske liv i sin totalitet, som sprogligt imprægneret.

I en vis forstand repræsenterer Jakobsons og Lacans en radikaliseret teori af den klassiske, sprogbaserede teori. Mens der med den klassiske teori ikke tages stilling til, hvordan sprogets udtrykssystem hænger sammen med de betydninger, det bærer, eller med den verden af referenter, det refererer til, gør både Jakobson og Lacan – som de arvtagere af Saussure, de er – op med den såkaldte

nomenklaturteori om betydning (Saussure 1970:93), dvs. opfattelsen af, at det sproglige udtryk er en art "etiketter", efterværts påhæftet ellers sproguafhængigt eksisterende begrebsindhold eller referenter i verden: I såvel Jakobsons som Lacans tilfælde forfægtes heroverfor en *immanensopfattelse af sproglig betydning*, som Lacan endog radikaliserer i pan-lingvistisk retning.

Kognitiv metafor-teori

Op gennem forrige århundrede er en ny teori om metaforen vokset frem, der stiller sig kritisk over for den klassiske, lingvistisk orienterede metaforopfattelse. Her gøres der ikke blot op med den mere sprogradikale strukturalistisk prægede opfattelse af metaforen, som Jakobson og Lacan står for, men også med den klassiske teori i almindelighed, idet metaforer nu grundlæggende søges set som *effekter af rent kognitive processer*. Teorien er første gang antydnet hos Richards, men er blevet udfoldet i en mere eksplicit og gennemarbejdet form hos fx Donald Davidson (1978) og Lakoff & Johnson (1980). Richards slår her tonen an:

The traditional theory [...] made metaphor seem to be a verbal matter, a shifting and displacement of words, whereas fundamentally it is a borrowing between and intercourse of thoughts [...]. (Richards 1936:94)

Og Lakoff & Johnson fortsætter, idet de samtidig – i øvrigt parallelt med Jakobson og Lacan, men nu i et ganske andet setting – understreger metaforens allestedsnærværelse:

Metaphor is for most people a device of the poetic imagination and the rhetorical flourish—a matter of extraordinary rather than ordinary language. Moreover, metaphor is typically viewed as characteristic of language alone, a matter of words rather than thought or action. For this reason, most people think they can get along perfectly well without metaphor. We have found, on the contrary, that metaphor is pervasive in everyday life, not just in language but in thought and

action. Our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature." (Lakoff & Johnson 1980:3)

Dette opgør med den lingvistiske metaforopfattelse understreges endnu engang i den artikel, Lakoff skriver i 1996 til andenudgaven af Ortonys bog *Metaphor and Thought* fra 1979. Her står:

The generalizations governing poetic metaphorical expressions are not in language, but in thought: they are general mappings across conceptual domains. Moreover, these general principles which take the form of conceptual mappings, apply not just to novel poetic expressions, but to much of ordinary everyday language. (Lakoff 1996:203)

Af dette citat fremgår også, hvad "den metaforiske mekanisme" ifølge Lakoff & Johnson skulle bestå i. Der er ikke tale om nogen overføring af mening via en tertium comperationis, som det forstås i den klassiske metafor-teori. Denne opfattelse af metaforen vil Lakoff & Johnson gerne lægge afstand til. Ganske vist er det muligt at møde metaforer, der baserer sig på similaritet, men der vil altid være tale om isolerede eksemplarer, der i virkeligheden altid hviler på andre og mere grundlæggende metaforer. For disse sidste metaforers vedkommende gælder, at de i stedet for at basere sig på similaritet, nærmest ser ud til at *skabe* den:

[...] the metaphor, by virtue of giving coherent structure to a range of our experiences (gennem begrebslig afbildning, min anmærkning), *creates similarities of a new kind*. (Lakoff & Johnson 1980:151)

Den kognificering af metaforbegrebet, Lakoff & Johnson foreslår, indebærer for det første, at metaforer må forstås som noget langt mere omfattende end i den klassiske metafor-teori: Den kognitive metafor strukturerer omfattende erfaringsområder, som regel gennem en struktur lånt fra mere grundlæggende, "kropsbundne" erfaringsområder. Fx vil en strukturel metafor som IDEER ER MAD gennem den lighed, den etablerer mellem ideer og mad, danne

mulighed for skabelsen af en lang række mere konkrete metaforer: Således vil ideer kunne fordøjes, sluges, være fordærvede osv. Men frem for alt er den strukturelle metafor IDEER ER MAD *kreativ*. Similariteten mellem IDEER og MAD:

[...] do not exist independently of the metaphor. The concept of swallowing is independent of the metaphor, but the concept of swallowing ideas arises only by virtue of the metaphor. (Lakoff & Johnson 1980:148)⁴

Dermed får Lakoff & Johnsons kognitive metafor-teori vidtrækende konsekvenser. Bestemmelsen af metaforen som projektiv afbildning af (strukturen i) et erfaringsområde ind i et andet erfaringsområde betyder nemlig, at man i sidste instans må distance sig fra den klassiske begrebslære, ifølge hvilken det skulle være muligt at se begreber som indgående i inherent organiserede begrebshierarkier. Findes der ingen på forhånd givet similaritet som udgangspunkt for metafordannelsen, men skabes metaforen allerførst gennem den metaforiske afbildning, findes der ingen oprindelige opdelinger i overbegreber og underbegreber. Begrebslige kategorier er i virkeligheden "open-ended" og labile i kraft af de metaforiske mappings, og distinktionen mellem bogstavelig og metaforisk betydning derfor i virkeligheden illusorisk. (Lakoff & Johnson 1980:124).

I Lakoff 1996 kommer Lakoff ind på, hvordan man kan godtgøre antagelserne i den kognitive metafor-teori (specielt hvad den konventionelle metafor angår, fordi forskningen ifølge Lakoff her indtil videre er mest omfattende):

The evidence for the existence of a system of conventional conceptual metaphors is of five types:

Generalizations governing polysemy, that is, the use of words with a number of related meanings

Generalizations governing inference patterns, that is, cases where a pattern of inferences from one conceptual domain is used in another domain

Generalizations governing novel metaphorical language

Generalizations governing patterns of semantic change

Psycholinguistic experiments (Lakoff 1996:205).

Han behandler selv de tre første typer evidens i sin artikel. Ser man ned over behandlingen af dem, slår det én, at de alle er af indirekte art. Det drejer sig primært om sprogligt formuleret materiale. Det er for så vidt udmærket. Det "kognitive" er jo ikke til at se direkte, men kun muligt at nærme sig gennem de manifestationer, det fremtræder gennem i menneskelig tale og handlen. Det "kognitive" som sammenhængende område må være noget dispositionelt. Det er da også sådan, Lakoff behandler fx de to første evidensområder, når han taler om polysemigeneralisering og inferensgeneralisering, dvs. generalisering over en række sporadiske enkeltanvendelser af udtryk i form af tilordning af dem til et fælles erfaringsområde, fx tilordningen af udtryk som *blindgyde, korsvej, køre fast, ikke bevæge sig ud af stedet* til erfaringsområdet REJSE, og generalisering over en række metaforiske anvendelser af erfaringsområdet, fx KÆRLIGHED SOM REJSE, LIVET SOM REJSE, KARRIEREN SOM REJSE OSV.

At der kan interpoleres sådanne overordnede erfaringsfelter for metafordannelse, på baggrund af hvilke man endog vil kunne danne stadigt nye metaforer, er ifølge Lakoff netop en bekræftelse på eksistensen af et rent præ-sprogligt – udelukkende kognitivt – område for dannelse af metaforiske afbildninger. Altså den stik modsatte opfattelse af forholdet mellem sprog og kognition end den, vi finder i strukturalismen, med dens afstandtagen til nomenklaturteorien om betydning. I den kognitive metafor-teori eksisterer sprogets betydninger, før de bliver sprogliggjort.

Dette synspunkt mener jeg kun, man kan være enig i. Strukturalismens er uklar, og dens angreb på nomenklaturteorien langt hen ad vejen uforståeligt. Alligevel har jeg dog også en vigtig kritisk kommentar og et vigtigt korrektiv til Lakoff & Johnsons alternative, kognitive forståelse af metaforen, som jeg vil videreudvikle i det følgende.

Nu vil jeg ikke bestride det metodologisk holdbare i at antage og søge bekræftelse for eksistensen af en enhedsstiftende kognitiv sammenhæng bag iagttagelsen af de sprogligt formulerede metaforer. I andre videnskaber foretages tilsvarende generaliseringer og modelkonstruktioner til sammenfatning af de umiddelbart indhøstede data. Imidlertid må det – ligesom det er tilfældet i andre videnskaber, hvor generaliseringer og modelkonstruktioner benyttes – understreges, at det ikke i sig selv giver noget grundlag for at drage realistiske konklusioner om det kognitive. Det kognitive figurerer her udelukkende som disposition og kan kun gøre det. Men i forbindelse med Lakoffs påstand om, at metaforen grundlæggende er *ikke-lingvistisk*, kan det undre, at Lakoff ikke – i hvert fald ikke i Lakoff 1996 – har søgt mere direkte evidens for et sådant træk ved metaforen. Jeg tænker her på, at det kognitive område i almindelighed deler sig i to manifestationsområder, nemlig på den ene side i sproget – som Lakoff altså udelukkende giver eksempler på metaforer fra – men på den anden side også i handling og perception.

Men her mener jeg, at det kan demonstreres, ja, at det for så vidt er ganske let at demonstrere, at det er muligt at producere eksempler på direkte kognitive metaforer i den forstand, at de ikke er formidlet sprogligt gennem grammatiske og semantiske konventioner.

Den ikke-sproglige metafor

Men i hvilken forstand mener jeg nu, det er muligt? Lad mig nøjes med at give ét eksempel og vælge Shakespeare-metaforen

himlens øje – som jeg vil tolke som metaforisk stående for solen,⁵ nemlig på baggrund af den rundhed, der er knyttet til såvel øjet som solen ([RUNDHED] som tertium comparationis). Denne metafor vil vi nu netop kunne fremstille ved hjælp af det tegnede billede.

På billedet forekommer et øje på himlen, altså netop hvad vi finder som *referent* for den tilsvarende sprogligt formulerede Shakespeare-metafor *himlens øje*. Vi har altså afbildet *det semantiske indhold* af, hvad vi finder i metaforen *himlens øje's* såkaldte "billedplan".⁶ Der har blot fundet den væsentlige forskydning sted i måden, vi har valgt at skildre himlens øje på, *at vi ikke længere har betjent os af noget sprog*. Ser vi på billedet, gør vi som betragtere brug af et vist kognitivt beredskab. Vi perciperer et billede af

et bestemt sagforhold. Men billedet er ingen sprogligt udformet meddelelse. Billedet er netop et tegnet billede, dvs. fra fremstillerens side et artefakt, frembragt alene gennem perception og handling.

Men det vil også sige: Vi har her netop *en direkte demonstration af Lakoff & Johnsons pointe over for den klassiske, semantiske metaforforståelse*, nemlig at metaforen ikke er et lingvistisk, men et rent kognitivt anliggende.

Nu vil man måske indvende, at der her ikke kan være tale om nogen metafor, da en metafor skal være af sproglig art eller i det mindste indeholde et sprogligt element. Det, jeg har fremdraget, er en slags ikonisk afbildning (i Peirces forstand) eller – da billedet indeholder et mystisk øje – et billede i stil med surrealisternes malerier, men nogen metafor kan det næppe være.

Selv om jeg er delvis enig i denne indvending – det vil jeg vende tilbage til senere – så rører indvendingen ikke ved, at vi i vores tegning har med nøjagtigt samme kognitive mekanisme at gøre, som Lakoff & Johnson henviser til, når de taler om metaforen som ikke-lingvistisk. I den forstand er der stadig tale om en metafor. Lad os se, hvordan!

Først og fremmest er tegningen udtryk for en kognitiv færdighed, nemlig den færdighed, der består i at kunne fremstille en ikonisk repræsentation af en (mulig) situation i verden. Men som man kan se, er der i billedet tale om en ganske speciel form for – mystisk – situation. Det tegnede billede kan læses på flere måder.

Man kan forestille sig en helt naiv læsning af billedet. Her kan billedet ses som en gengivelse af en (fantastisk, mystisk) virkelighed med Gud bag skyerne, der kikker ned og overvåger, hvad der foregår på jorden. Det er vel en synsmåde, man kunne tænke sig, et barn kunne vælge. Billedet vil da være en uforfalsket gengivelse af noget virkeligt, hvor der nærmest ikke skelnes mellem billede og virkelighed. Billedet *er* virkeligheden. Lad os kalde denne læsemåde magisk.

Man kan også læse billedet som en sammenstykning: Et virkelighedsudsnit A, et landskab med himmel og sol, er bragt til næsten fuldstændigt at dække et virkelighedsudsnit B, måske et ansigt (Guds åsyn), således at en lille del af virkelighedsudsnit B, et øje, lige netop dækker en bestemt lille del af virkelighedsudsnit A, solen på himlen, der netop formmæssigt kan minde om et øje.⁷ Ser man billedet sådan, er der tale om en mere *intentionel læsemåde*, hvor man ser billedet som frembragt ud fra en bestemt hensigt. Ud fra denne læsemåde vil vi kun kunne nå frem til betydninger, der netop minder om de mappings eller afbildninger, Lakoff & Johnson omtaler i deres teori: Et virkelighedsudsnit – øjet – er blevet afbildet ind i et andet virkelighedsudsnit – via en similaritet mellem øjet (i virkelighedsudsnit A) og solen (i virkelighedsudsnit B). Mere præcist minder det, der sker her, netop om de metaforer, Lakoff (1996:229-231) kalder billed-metaforer eller “one-shot”-metaforer, og som ifølge Lakoff er domineret af, hvad han kalder *mental images*.⁸ Den eneste forskel er, at hvor Lakoff & Johnson ved hele tiden at holde sig til sproglige eksempler tager indirekte udgangspunkt i det kognitive, gør vi det direkte. Vi har *tegnet* vores metafor.

Men ud over en magisk og en metaforisk læsemåde trænger også en tredje læsemåde sig på, nemlig hvad jeg vil belyse som den realistiske læsemåde. Ifølge denne læsemåde består vores tegning dels af et realistisk billede af et landskab, dels af et realistisk billede af et øje (hvor det er underforstået, at det er alle de realistiske billeder, der kan læses ud af tegningen). Denne læsemåde er i virkeligheden den allervigtigste læsemåde, da det i virkeligheden er i kraft af den, den første læsemåde overhovedet fremstår som magisk, og den anden som metaforisk. Det springende punkt ved den realistiske læsemåde er nemlig, at den *ikke muliggør, at det samlede billede fremtræder realistisk*, dvs. på en sådan måde, at det, der ses i billedet, er i overensstemmelse med, hvordan vi vanligvis venter,

verden ser ud. Det kan også siges således: Ifølge den realistiske læsemåde er vores billede af landskabet med øjet – og i virkeligheden ethvert billede, vi lægger op til at ville forstå metaforisk – *defekt* ifølge den simpelt realistiske læsemåde. Det er netop det, der får os til at vælge den metaforiske læsemåde: *Billedet repræsenterer umiddelbart en defekt; derfor må det have været gjort til genstand for bearbejdning og manipulation af en intentionel bevidsthed.*

Dette træk ved metaforen, at den af den, der udformer den, signaleres eller markeres som defekt for en realistisk indstilling hos den, der læser den, er stort set blevet negligeret – ja, på grund af den fjendtlige indstilling til distinktionen mellem bogstavelig og metaforisk betydning, nærmest modarbejdet – inden for den kognitive metafor-teori (jf. også Gibbs 1994). Til gengæld er trækket blevet lagt til grund for metaforforståelsen inden for den såkaldte *kommunikative metafor-teori.*

Den kommunikative metafor-teori

Den kommunikative metafor-teori forfægtes bl.a. af Grice (1976) og Searle (1978). Deres udgangspunkt er den sproglige ytring. Men hvordan kan en defekt sproglig ytring nu være meningsfuld? En sprogdefekt er vel netop en defekt, en mangel, og i sidste instans et rent spildprodukt?

Ikke ifølge den kommunikative metaforforståelse. Her eksisterer der faktisk visse former for ikke-konventionel mening, som vil kunne overføres strategisk, netop udløst af defekter. Lad os se på, hvordan denne specielle kommunikationsform kommer i stand!

Først og fremmest eksisterer der maksimer for almindelig meningsfuld tale og skrift. Grice opregner ialt fire maksimer – (1) maksimet om informativitet (giv ikke for megen, men heller ikke for lidt information), (2) maksimet om sandhed, (3) maksimet om relevans samt (4) maksimet om (grammatisk og semantisk) korrekthed – som han sammenfatter under et overordnet princip

om samarbejde i kommunikation, *kooperationsmaksimet.* Men ifølge Grice er der med disse maksimer ikke blot tale om principper, der er nødvendige for vellykket kommunikation, der er netop også tale om principper, der spiller en rolle ved *defekt* kommunikation: Lever kommunikationen ikke op til ovennævnte fire maksimer, vil modtager ikke uden videre kassere den som defekt, men i stedet på baggrund af det sagte, defekte, forsøge at nå frem til en konklusion, der så på sin side vil kunne leve op til de fire maksimer for meningsfuld kommunikation. Slutningen frem til konklusionen er netop strategisk, da modtager ikke umiddelbart kan støtte sig på det, afsender siger. Det er jo defekt.

Grice kalder selv en sådan slutning fra en defekt direkte meddelelse til en vellykket indirekte meddelelse for en *implikatur.* En implikatur er selvfølgelig ikke en nødslutning fra modtagers side, når der er fejl i kommunikationen. Implikaturer indgår ikke kun som beredskab hos modtageren, men også som bevidst instrumentarium i afsenders kommunikative strategier. Siger afsender “Det er koldt herinde” i den hensigt at få modtager til at lukke vinduet, siger han noget umiddelbart uinformativt og irrelevant. Ikke desto mindre er det, afsender siger, nøje planlagt af ham, nemlig ud fra den antagelse, at modtager er i stand til at drage de relevante implikaturer, i tilfældet her implikaturen fra den irrelevante meddelelse om, at det er koldt i lokalet, til den relevante opfordring til modtager om at lukke vinduet.

Ovennævnte er et eksempel på, hvad Searle (1978), idet han accepterer Grices grundlæggende antagelser, kalder en indirekte talehandling. Men Searle opregner også andre indirekte meddelelsesformer, heriblandt netop metaforen. En metafor er altså ifølge Searle et eksempel på en indirekte form for meddelelse, hvor modtageren – på baggrund af en konstateret defekt i en bestemt ytring – er i stand til at drage en eller flere implikaturer, førende til en meningsfuld udlægning af det sagte (ifølge de griceske maksimer). Ved metaforer træder specielle “kognitive mekanismer” i

kraft.⁹ For at give et eksempel på, hvordan vi specielt opdager og udlægger metaforer: Hører jeg ytringen “Achilleus er en løve”, kan jeg umiddelbart konstatere en defekt: Helten, fodrappen Achilleus, er naturligvis ikke en løve. Det får mig imidlertid ikke til at forkaste ytringen, men til i stedet at spørge, om afsender måske mener noget andet og mere med sin defekt, hvor tolkningsnøglen ligger et sted i selve den defekte meddelelse: Via opdagelsen af tertium comparationis-komponenten [MOD] i meddelelsen kan “Achilleus er en løve” derefter parafraseres som “Achilleus er modig”. Eller for at tage eksemplet med *himlens øje*: Hører jeg ordene “himlens øje”, konstaterer jeg umiddelbart en defekt: Der er jo ikke noget øje på himlen. Det får mig imidlertid ikke til at forkaste ytringen, men til i stedet at spørge, om afsender måske snarere mener noget andet og mere. Via opdagelsen af tertium comparationis-komponenten [RUNDHED] kan jeg nu slutte mig til meddelelsen parafraserbar som “Himlens sol” eller – mere mundret – “solen på himlen”.

Med betoningen af metaforen som defekt meddelelse kan man se, at distinktionen mellem bogstavelig og metaforisk betydning kommer til at spille en væsentlig, ja afgørende rolle for metaforidentifikationen i den kommunikative metaforteorien. Står man over for et udtryk, men har vanskeligt ved at forstå bogstaveligt, vil det ifølge Grice og Searle altid være en væsentlig *metaformarkør*: Udtrykket “Julie er solen” er bogstavelig set defekt. Derfor prøver vi gennem dragnings af implikaturer at se, om der med udtrykket ikke skulle kunne være tale om en metafor. Men netop derfor udgør Grices og Searles defekt-teori om metaforen et nødvendigt korrektiv og supplement til Lakoff & Johnsons teori. Grices og Searles teori er en påmindelse om det væsentlige i at skelne mellem metaformarkører på den ene side og selve den metaforiske mekanisme på den anden side, ligesom den er en påmindelse om, at begge dele må være til stede i en metafor.

Negligerer man markørkomponenten som Lakoff & Johnson, indebærer det, at man står tilbage med et alt for omfattende og i virkeligheden intetsigende metaforbegreb. Så kappes ikke blot forbindelsen til den klassiske metaforteoris metaforforståelse og til den almindelige forståelse af, hvad en metafor er, hvilket er betænkeligt. Så berøver man sig i virkeligheden muligheden for, at kunne skelne mellem metaforer og kognitive processer i almindelighed. Enhver *blot interpoleret* kognitiv mapping vi så være et eksempel på en metafor. Men det virker urimeligt.

Heroverfor fastholder Grice og Searle, at den kommunikative identifikation af metaforen – gennem sin defekt – må udgøre et væsentligt element i metaforens definition.

Grice og Searle er kognitivist, hvad selve “den metaforiske mekanisme” angår. Det fremgår af, at metaforens parafraser ikke kan udledes alene med baggrund i de grammatiske og semantiske regler for forståelsen af det metaforiske udtryk, sådan som det er opfattelsen i den klassiske metaforteorien fra Aristoteles og frem til strukturalisterne og de moderne skrifttænkerne, men at de må findes via en pragmatisk slutning, en *implikatur*. Ifølge Grice og Searle gør det imidlertid ikke den “metaforiske mekanisme” til en projektiv mekanisme, sådan som Lakoff & Johnson gerne vil have det – med opløsningen af kategorialitetsdimensionen og skellet mellem bogstavelig og metaforisk til følge, (jf. tidligere). Baggrunden for udbogstaveringen af metaforen, for parafrasen, er stadig det tredje sammenligningsleds – tertium comparationis’ – mulige selvstændige eksistens *før* den metaforiske afbildning.¹⁰ Derfor må bogstaveligheden ifølge Grice og Searle ud over at indgå i metaforidentifikationen også spille en rolle her – i selve “den metaforiske mekanisme”. Var der ikke denne mulighed for at give tertium comparationis selvstændig reference, ville jagten på den bogstavelige parafrase selv være en metafor og så fremdeles. Med andre

ord: Der ville i sidste instans ikke være nogen parafrase.¹¹ Men det vil være en konsekvens af Lakoff & Johnsons projektionsteori.

Jeg opfatter Grice og Searles teori om metaforen som defekt og som parafraserbar som væsentlig og som et afgørende korrektiv til Lakoff & Johnsons teori. I den forstand mener jeg, at enhver kognitiv metaforteori også må være en kommunikativ metaforteori.

Jeg har dog et mindre ankepunkt mod Grice og Searles kommunikative metaforteori: Jeg mener, de opererer med en for snæver distinktion mellem bogstavelig og metaforisk betydning. Som vi har set det med vores tegnede eksempel, er det muligt at identificere defekter ikke blot i sproglige udtryk, men også i billedlige henvendelser. Denne ejendommelighed ved metaforen mener jeg, man bør tage speciel højde for i sin teoretiske bestemmelse af metaforen. Det gør Grice og Searle imidlertid ikke, da de med hensyn til metaforens markørfunktion (men selvfølgelig ikke med hensyn til selve "den metaforiske mekanisme") udelukkende opfatter metaforen som sproglig i betydningen: underlagt grammatiske og semantiske konventioner.

I en tidligere artikel (Grice 1971 (1957)) har Grice opereret med et interessant skel mellem to slags betydning eller mening, nemlig occasional non-natural meaning og timeless non-natural meaning. Skellet svarer stort set til en distinktion mellem ikke-konventionsbåren, ad-hoc-mening og stabil konventionsbåren mening, dvs. mening understøttet af grammatiske og semantiske konventioner. I artiklen fra 1957 anvender Grice distinktionen som led i et forsøg på at udlede kommunikation af instrumentel handlen.

Jeg mener ikke, forsøget er lykkedes. Kommunikation lader sig ikke definere i termer af instrumentel handlen. Alligevel mener jeg, Grices begreb om occasional meaning kan bruges netop til at karakterisere den (mere arkaiske) form for kommunikation, der er på færde i vores tegnede eksempel: Den billedcollage, vi står over

for med vores tegning, er netop et eksempel på et stykke kommunikation, der endnu ikke bærer den lingvistiske kommunikations stempel: Den er ad hoc, og dermed ikke understøttet af grammatiske og semantiske konventioner. Det gør den dog ikke mindre kommunikativ: Modtageren skal nemlig identificere den som intenderet fejl fra afsenders side.¹² I den forstand repræsenterer den defekt, vi finder i den billedlige fremstilling, en forform til det brud på bogstavelighed, vi finder i den sprogligt udtrykte metafor.

Opsummering og perspektivering

Jeg har i det foregående søgt at tegne et rids af en metaforteori, der adskiller sig såvel fra den klassiske, semantiske metaforteori, som fra to nyere metaforteorier, nemlig dels den kognitive metaforteori i Lakoff & Johnsons udgave, dels den kommunikative metaforteori i Grices og Searles udgave. Som det er fremgået, adskiller min nye teori sig fra den klassiske, semantiske metaforteori ved at den – på linie med Lakoff & Johnson og Grice og Searle – peger på, at "den metaforiske mekanisme" er af udelukkende kognitiv art. Den adskiller sig fra Lakoff & Johnsons teori ved – på linie med Grice og Searle og deres kommunikative forståelse af metaforen – at betone, at der findes en klar distinktion mellem bogstavelig og metaforisk betydning, som på den ene side bevirker, at vi kan identificere metaforen, nemlig som grammatisk og semantisk defekt, på den anden side bevirker, at tertium comparationis-komponenten ikke vil kunne forstås som kreativ, hvilket bekræfter den klassiske ornamentteori om metaforen. Sluttelig adskiller den sig fra den kommunikative metaforteori ved at gå ud over det konventionsbårne meningsbegreb. Den er enig med den kommunikative metaforteori i at fastholde metaforen som kommunikativ. Men kun, hvis begrebet om kommunikation udvides til også at omfatte instanser af occasional meaning.

Nu vil den skeptiske læser måske sidde inde med indvendingen, at mit eksempel på en metafor er ensidig valgt, og at det slet ikke kan bære en generalisering til metaforområdet generelt.

Heri er jeg for så vidt både enig og uenig. Hvis vi skal tage uenigheden først, så er jeg uenig i den forstand, at jeg sagtens kan forestille mig en lang række andre metaforer – også ud over dem, Lakoff (1996) kalder billedmetaforer – som mulige at se som kognitive i direkte forstand, altså som metaforer, man vil kunne tegne. Men jeg er enig, hvis man mener, at der vil være problemer med tegningen eller den billedlige fremstilling af en lang række af sådanne metaforer. Imidlertid vil jeg betragte det som et teknisk-fremstillingsmæssigt problem og ikke som et problem, der vedrører selve metafordefinitionen.

Endnu en muligt kritikpunkt skal behandles: Nogle vil måske mene, at der – trods de påpegede ligheder mellem verbalt og billedligt udtrykte metaforer – vil være den forskel, at mens den verbalsproglige markering af en metafor – gennem en defekt – gør det let at identificere en sproglig meddelelse som metafor, så er det vanskeligere at se et manipuleret billede som tegn på, at dets frembringer har skult en implicit mening i det. Her er jeg igen både enig og uenig: Det er rigtigt, at det tit kan være vanskeligt at se, hvad metaforen går ud på i en tegning eller billedlig fremstilling; at tegninger giver for nogen (irrelevant) information og dermed ligesom fokuserer for lidt. Men igen: Selvom der synes at være tekniske vanskeligheder forbundet med en sådan fokusering, rokker det ikke ved, at metaforer fornuftigvis bør afgrænses på en sådan måde, at den verbalsproglige metafor, understøttet af semantiske konventioner, er et undertilfælde af metaforer i almindelighed. At vi ud over verbalsproglige metaforer også har billedmeddelte metaforer. Og at enhver metaforteorier bør tage højde for denne kendsgerning.

Litteratur:

- Aristoteles (1992; 1. udg. 1958) *Poetik*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Aristoteles (1994; 1. udg. 1983) *Retorik*. København: Museum Tusulanum.
- Black, Max (1962; 1. udg. 1954) 'Metaphor', I: Max Black *Models and Metaphors*. Ithaca, NY: Cornell University Press:25-47.
- Davidson, Donald (1978) 'What Metaphors Mean', *Critical Inquiry* 5:31-47.
- Gärdenfors, Peter (1992) *Blotta tanken*. Lund: Nya Doxa.
- Gibbs, Raymond W. (1994) *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grice, H. P. (1971; 1. udg. 1957) 'Meaning', I: D. D. Steinberg & L. A. Jakobovits (red.) *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy Linguistics and Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press:53-59.
- Grice, H. P. (1975) 'Logic and Conversation', I: P. Cole & J. L. Morgan (red.) *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press:41-58.
- Grice, H. P. & P. F. Strawson (1956) 'In Defence of a Dogma', *The Philosophical Review* 65:141-58.
- Jakobson, Roman (1997) 'To aspekter af sproget', I: Per Krogh Hansen & Jørgen Holmgaard (red.) *Billedsprog*. Aalborg: Medusa:199-224.
- Lacan, Jacques (1973) *Det ubevidste sprog*. København: Rhodos.
- Lakoff, G. & M. Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1991) 'The Contemporary Theory of Metaphor', I: Andrew Ortony (red.) *Metaphor and Thought, Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press:202-251.
- Ortony, Andrew (red.) (1991) *Metaphor and Thought, Second Edition*.

Cambridge: Cambridge University Press.

Quine, Willard van Orman (1951) 'Two Dogmas of Empiricism', *Philosophical Review* 60: 20-43.

Richards, I. A. (1936) 'Metaphor', I: I. A. Richards *The Philosophy of Rethoric*. New Haven, CT.

Saussure, Ferdinand de (1970; 1. udg. 1916) *Kurs i allmän lingvistik*. Stockholm: Bo Cavefors Bokförlag.

Searle, John R. (1969) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, John R. (1979) 'Metaphor', I: Andrew Ortony (red.) *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wittgenstein, Ludwig (1971; 1. udg. 1953) *Filosofiske undersøgelser*. København: Munksgaard.

Noter

- 1 Ornamentopfattelsen kommer hos Aristoteles selv frem i følgende passus: "Det sproglige udtryk er godt, når det er tydeligt og ikke tarveligt. Tydeligst er nu det der består af de hjemlige ord, men det er ganske vist også tarveligt" (Aristoteles, *Poetik*, XXII).
- 2 Nu betyder det, at en given metafor er ornament, ikke uden videre, at den så behøver være "låst fast" omkring en bestemt tertium comparationis-komponent. Metaforen kan sagtens være "åben". I Aristoteles' diskussion af Løven og Achilleus er det modet, der er fælles-komponenten eller det tredje sammenligningsled. Men man kunne sagtens forestille sig, Aristoteles i stedet havde fremdraget andre egenskaber, fx at både (han)løven og Achilleus har en stor hårpragt/manke, eller at de begge måske er ensomme. Denne mulighed ligger for så vidt allerede gemt bag Aristoteles' bemærkning om, at det at kunne skabe metaforer ikke er en triviel færdighed, som man kan lære i samme forstand som man kan lære et sæt gramatiske regler, men at det at have blik for "den træffende lighed" er "tegn på naturbegavelse" (Aristoteles, *Poetik*, XXII).

Moderne metafor-teori definerer sig ofte gennem afstandtagen til den klassiske ornamentteori. I stedet for at tale om en tertium comparationis-komponent som baggrund for en substitution af et ord med et andet i en given kontekst, taler man hellere om en mere eller mindre åben *interaktion* mellem det substituerede ord (her: Achilleus) i sin kontekst og det substituerende ord (her løven) i sin oprindelige kontekst. Disse nye overvejelser omkring metaforens væsen er især blevet kendt gennem I. A. Richards (1936) og Max Black (1954), men kendes, dog i mere antydende form, helt tilbage til romantikken, fx Coleridge. Selv om disse nyere teorier repræsenterer et forsøg på at nå frem til en mere afklaret redegørelse for selve metaforbegrebet og metafordannelsens "mekanisme", har mange kritiseret denne interaktionsteori for at operere med et for uklart begreb om interaktion. Det gælder fx Searle (1979). Searles kritik, der især retter sig mod Black som klassisk metafor-teoretiker, hvad angår hans antagelse af metaforen som et sprogbundet, semantisk fænomen, går i al korthed ud på, at det ikke kan indgå i begrebet om metafor, forstået som elliptisk simile, at der er interaktion mellem ovennævnte to kontekster: *Sally er en isblok* er en metafor; men da *Sally* er et egennavn, altså et rent refererende udtryk uden semantisk indhold, kan der af gode grunde ikke være tale om interaktion mellem konteksten for *Sally* og konteksten for *isblok*.

Også et andet argument kan fremføres mod interaktionsteorien. De eksempler på metaforer, der angives af Black som interaktive, fx det at se krig som skak og skak som krig, synes let at kunne forklares som indbyrdes uafhængige metafordannelser, hvilket udelukker, at der skulle være tale om interaktion *som definatorisk kendetegn* ved metaforen.

- 3 Man kan diskutere, om Jakobsons teori overhovedet er en teori om metafor: Idet han opfatter den metaforiske similaritetsrelation som en generel sproglig relation, bundet til et rent syntaktisk princip om udtryks udskiftelighed langs den paradigmatiske akse i enhver sætning, udviser han helt distinktionen mellem et ords rette – eller bogstavelige – anvendelse og dets metaforiske anvendelse: "Glidningen" fra *bil* til *køretøj*, som finder sted, når man går fra sætningen *Bilen er funklende ny* til sætningen *Køretøjet er funklende nyt*, er den samme som den "glidning" fra *Achilleus* til *løve* som finder sted, når vi går fra sætningen *Achilleus for frem* til sætningen *Løven for frem*.

Set i lyset heraf er det nok mere på sin plads at se Jakobsons brug af termen "metafor" som ren metaforisk.

- 4 Da Lakoff & Johnsons metaforbegreb opererer med en énsidig afbildning fra et erfaringsområde til et andet, findes der ingen interaktion mellem de to områder, sådan som interaktionsteorien (Black, Richards) gerne vil have det. Derfor er Lakoff & Johnsons metafor-teori ikke nogen interaktionsteori (jf. note 2).
- 5 Andre tolkninger er selvfølgelig mulige, fx at metaforen betyder månen eller himmelhvelvet. Metaforen optræder i Shakespeares *Comedy of Errors*, 2. Akt, Scene 1. I Den danske danske oversættelse ved Lembcke fra 1977, hvor komedien figurerer under titlen "Tvillingerne" (Bind 9), findes metaforen ikke længere. Den er parafraaseret væk, idet "There is nothing situate under the heaven's eye" oversættes til "Alt levende som under himlen bor". Som man kan se, vælger Lembcke her at tolke himlens øje som himmelhvelvet. Hermed svækkes nogle af de konnotationer, der ligger i den oprindelige metafor, nemlig at der kan være tale om et vidne (et øje, der kan bevidne).
- 6 Jeg sætter ordet "billedplan" og i øvrigt udtryk som "billede" og "billedligt udtryk" brugt som gammeldags synonyme for "metafor" i anførselstegn i artiklen, da det – som det netop fremgår af sammenhængen her – er uheldige udtryk, der intet siger om, hvorved "den metaforiske mekanisme" adskiller sig fra den generelle anvendelse af sproglige udtryk. Alle sproglige udtryk, også de bogstaveligt anvendte, har referenter – og masser af disse er selvfølgelig "billeder" i betydningen: De afbilder sagforhold. Det gælder fx en sætning som "Bilen kører ud af porten". Den afbilder et sagforhold og er i den forstand et "billede"; men den er på ingen måde metaforisk.
At jeg sætter "billede" i anførselstegn, når det forstås som synonym til "metafor", betyder selvfølgelig ikke, at jeg ikke vil tale om billeder – uden anførselstegn – når der virkelig er tale om billeder, som ved vor *tegning* af himlens øje.
- 7 Med denne fremstilling af forholdet tydeliggøres i øvrigt, hvad man kan betegne som det *metonymiske* element i metafordannelsen, et træk, der i det hele taget bliver tydeligt med Richards og Blacks inddragelse af det kontekstuelle i bestemmelsen af metaforen.
- 8 Når Lakoff her taler om "mental images", er der grund til at være på vagt. Her er der nemlig ikke – som ved kognitionsbegrebet – tale

om nogen dispositionel kategori. Her er der tale om en manifestationskategori. Ofte forfalder Lakoff – og i øvrigt de kognitive semantikere generelt – til at formulere kognition i perceptuelle kategorier, hvor de så forstår det specielt kognitive som det forhold, at de er lagt ind i hovedet på os: *mental images*.

Det er en forførelserisk, men ganske letsindig omgang med ordet "billede" ("image"), som metodologisk har tilbøjelighed til at springe over, hvor gærdet er lavest. Jf. Wittgensteins privatsprogsargument fra Wittgenstein (1971), hvor han advarer mod enhver form for løsagtig, privat tale om det mentale; se i øvrigt også for en kritik af Lakoff og kognitiv semantik på dette punkt Gärdenfors (1992:97-112).

Heldigvis undgår vi – netop gennem det eksempel, vi anvender – at tale løsagtigt om mentale billeder med de metodologiske tvivlsomheder, der knytter sig hertil: Vores billede er ikke (kun) mentalt. Det foreligger i en offentligt tilgængelig verden for alles øjne, så vi kan se på det og følge det i detaljer. Dermed holder vi os fri af den wittgensteinske indvending.

- 9 Searle opregner i Searle (1978) otte principper for at slutte fra metafor til parafrase (hvoraf ikke alle er rent kognitive). Jeg vil ikke komme ind på en diskussion af principperne her, men nøjes med at betone, at metaforer ifølge Searle ikke essentielt har noget med grammatiske og semantiske konventioner at gøre, men er et rent pragmatisk, dvs. instrumentelt handlemæssigt og i den forstand kognitivt anliggende.
- 10 Stadig må det ikke opfattes som, at der kun er én tolkning af en metafor. Metaforen er stadig "åben" i den forstand, at der kan eksistere mange forskellige sammenlignings-komponenter, jf. note 2. Og naturligvis vil den kunne hjælpe os kognitivt, i den forstand at den vil kunne berede en vej ind i et målområde, vi ikke tidligere har betrådt. At se krigen som skak vil selvfølgelig gøre nogle aspekter af krigen mere fremtrædende, end de ellers ville have været. Imidlertid vil det at se krigen som skak ikke kunne *skabe* noget nyt genstandsområde, sådan som Lakoff & Johnson implicerer i deres teori.
11. Den fejl Lakoff & Johnson begår, er af samme type som den, Quine begår i Quine (1951), når han hævder, at der ikke findes noget skel mellem analytiske og syntetiske udsagn. (se bl.a. Grice & Strawsons tilbagevisning i Grice & Strawson (1956) og Searles tilbagevisning i

Searle (1969:): Da Lakoff & Johnson ikke kan se noget klart eksempel på distinktionen mellem bogstavelig og metaforisk betydning, findes distinktionen ifølge de to forskere ikke. Men dermed forudsætter Lakoff & Johnson netop, for at gøre deres skepsis mulig, at distinktionen findes.

Det skal for god ordens skyld nævnes, at Lakoff & Johnson ikke mener, at alle repræsentationer er metaforiske. De opererer altså med et skel mellem bogstavelig og metaforisk. Imidlertid gør de det kun, for så vidt skellet er sammenfaldende med distinktionen mellem, hvad der er konkret fysisk erfaring, og hvad der ikke er (Lakoff 1996:205). Alle abstrakte begreber er med andre ord metaforiske for Lakoff & Johnson eller kan i hvert fald ikke bestemmes klart som det ene eller det andet. Denne opdeling i bogstavelig og metaforisk mener jeg imidlertid er forkert, og bør erstattes af den traditionelle distinktion, der jo går på tværs af, om repræsentationen angår noget konkret eller noget abstrakt.

12. Da en betragter af et surrealistisk billede også – hvis han vil forstå symbolerne i billedet – må operere med en opfattelse af det sete som defekt, vil symbolerne i de surrealistiske billeder selvfølgelig være metaforer.